

Rozhovor s dr. Jakubem Drápalem o přiměřených trestech, zjednodušených narrativech ohledně trestání a zahraničí

9.6.2024 - Pavel Nesit | Právnická fakulta UK

Jak se trestají zločinci s více odsouzeními? A proč se odborníci neshodují na přístupu k trestům za znásilnění? O těchto otázkách jsme mluvili s dr. Jakubem Drápalem z katedry trestního práva, který nedávno získal prestižní cenu Young Criminologist Award.

V rozhovoru se dozvíte, jaký je rozdíl mezi souběhem trestů a recidivou, jak české a zahraniční instituce přistupují k ukládání trestů a proč je důležité porovnávat různé právní systémy. Dále se dozvíte, na jakých dalších projektech a výzkumech dr. Drápal pracuje a také jak hodnotí svoji nynější staž na Právnické fakultě Univerzity v Leidenu.

V září loňského roku jste získal *Young Criminologist Award* udělovanou *Evropskou kriminologickou společností* za článek *Sentencing Multiple Conviction Offenders*, v překladu Ukládání trestů za kumulaci trestů. Kde tento článek vyšel?

Článek vyšel v *European Journal of Criminology* v roce 2023, byť online byl zveřejněný již dříve. V časopise Jurisprudence jsem v roce 2020 publikoval český článek na podobné téma, který ale výrazně více rozebírá české reálie a česká data. Tuzemské a zahraniční čtenáře zajímá něco jiného a jinak se jim problematika vysvětluje, tak je věci potřeba psát častěji jak v češtině, tak v angličtině. Zároveň vnímám potřebu psát jak pro české, tak pro zahraniční čtenáře.

Jak to myslíte?

Moje zkušenost je taková, že při psaní pro zahraniční instituce musím více porovnávat, vysvětlovat a poskytovat kontext českého prostředí. Také zahraniční kolegy zajímá výrazně více teorie, kterou člověk musí zásadně obohatit. Českým čtenářům zase musím více vysvětlovat cizí terminologii a teorie a více je zajímá praktická aplikovatelnost; rozvoj teorie (alespoň v trestním právu) není vnímán tak podstatný. Nikdo ze zahraničí nečte české články. A jen menšina Čechů čte ty v angličtině. Tak je potřeba jít naproti oběma skupinám.

Popsal byste blíže téma článku?

Když spácháte více trestných činů, může dojít k několika situacím. V první jste za ně odsouzen až po spáchání všech. To je souběh trestů. V takovém případě dostanete tzv. „slevu“ za to, že jste jich spáchal více, v porovnání s tím, kdyby se tresty uložily zvlášť a poté sečetly. Výrazně jinak řešíme situaci, kdy spácháte jeden trestný čin, jste za něj odsouzený, vykonáte trest, spácháte další a jste za něj odsouzený. To je recidiva a tam naopak dostanete tzv. „recidivist premium“, což je možné hovorově do češtiny přeložit jako „nášup pro recidivisty“. V takovém případě dostanete přísnější trest, než by činil součet trestů za jednotlivé trestné činy.

Tudíž za souběh trestů se dotyčnému přilepší. Za recidivu, když jich spáchá více, tak se mu přihorší. A co kumulace trestů?

Ta je právě někde mezi. Spočívá v tom, že jste sice spáchal trestný čin, byl jste odsouzený, ale ještě jste ten trest nevykonal. Před výkonem trestu můžete spáchat další trestný čin. A jak bychom Vás měli potrestat? Pokud jako za souběh, pak byste měl dostat „slevu“. Pokud jako za recidivu, pak

„nášup“. Pokud přemýšlíme, čemu je kumulace podobnější, pak se musíme zeptat, zda je rozhodující, když vám někdo řekne, že jste něco spáchal a vysloví trest (tedy okamžik odsouzení), anebo to, že pocítíte dopady trestu (tedy okamžik výkonu trestu). Recidiva je situace, kdy zažijete obojí. Souběh je, že jste nezažil ani jedno. A kumulace zahrnuje odsouzení, ale ještě nedochází k zažití dopadů. Otázkou tedy je, co z toho je podstatnější. Dlouho se tvrdilo, že okamžik odsouzení je tím klíčovým.

A jaké byly závěry Vašeho článku, studie?

Poukázal jsem zaprvé na to, že mnoho států se vůbec nezabývá okamžikem výkonu trestu, ale že klade hlavní důraz na okamžik odsouzení. To je ale v rozporu s kriminologickou literaturou, která v posledních desetiletích stále více zdůrazňuje právě pocíťování dopadů trestů, nikoli jen jejich vyřčení. Pokud má kriminologická literatura pravdu, pak koncepce zastavené v mnoha státech jsou nedopracované a měli bychom začít pracovat s myšlenkou, že bychom vedle souběhu a recidivy měli mluvit i o třetí kategorii – kumulaci – a stanovit principy ukládání trestů za ně. V článku jsem navrhl kategorizaci situací, kdy by se mělo při kumulaci trestů postupovat více či méně jako při souběhu, ale vždy by alespoň k určitému zohlednění mělo dojít.

V jednom článku jsem se dozvěděl, že Vás rozčiluje, když někdo, kdo si právě odseděl svůj trest, je za krádež v supermarketu kvůli své minulosti poslán znovu do vězení.

Já bych to doplnil – vadí mi, pokud takoví pachatelé míří do vězení na delší dobu. Toto se mimo jiné přímo vztahuje k účelům trestů, zde toho, jakou roli by měla hrát závažnost trestné činnosti. Já si myslím, že velkou, a že bychom se zejména měli snažit neukládat tresty, které jsou citelnější, než odpovídá závažnosti spáchané trestné činnosti. Za krádež drobností v obchodě – v některých okresech i banánků v čokoládě – soud běžně uloží šestiměsíční trest odnětí svobody (dolní hranice trestní sazby), ale častěji i více. Já si ale myslím, že i těch 6 měsíců za tak málo závažnou činnost je prostě moc. Podobně mi přijde silně problematický názor některých odvolacích soudů, že recidivistům se mají ukládat tresty ve vyšší polovině trestní sazby. Myslím, že to je důsledek toho, že nemáme promyšlené, jaké účely trestů preferujeme, a z toho vyplývající jakou roli by měla hrát trestní minulost.

Zabýval jste se také trestáním znásilnění. V loňském roce společnosti rezonovala Vaše studie *Legal Data Hub o trestání znásilnění*. Jaké byly závěry této práce?

Vyšli jsme z toho, že se ve veřejné diskuzi často zmiňuje to, že znásilnění je trestáno mírněji než jiné trestné činy. To bylo v rozporu s výsledky některých menších studií, které jsme si zpracovali. Proto jsem se rozhodl tuto problematiku zpracovat komplexněji. Tento zájem sdílelo i Ministerstvo spravedlnosti, a tak jsme se pustili do zpracování studie.

Ukázalo se, že když se zohlední trestní minulost pachatelů, tak znásilnění je jedním z nejpřísněji trestaných trestných činů, de facto nejpřísněji trestaným po vraždě. Někteří však tuto interpretaci chybně pochopili. Myslí si, že tvrdíme, že všechno je v pořádku, nebo že současné tresty a definice trestného činu jsou adekvátní. O obou těchto otázkách lze diskutovat – a já si myslím, že tam různé problémy jsou, ale vyžadovalo by to zcela jiný druh analýzy, než jakou jsem provedl. Moje studie mluví primárně o pořadí trestných činů, nikoli o jejich obecné vhodnosti. Toto pořadí je přitom zásadní při úvahách o tom, zda trestáme spravedlivě, co ukázaly i časté zmínky o trestání marihuany a znásilnění. Odborně se tomu říká ordinální proporcionalita.

Překvapila mě vysoká míra nepochopení, a to ze všech stran – jak od těch, kteří chtěli redefinici trestného činu znásilnění, tak od těch, kteří ji nechtěli. Zástupci obou skupin danou studii interpretovali nevhodným způsobem. Podobně lehce překvapivé bylo sledovat, jak ti, kteří vyvolávají vášně jedním či druhým směrem – často za použití zavádějících nebo nepravdivých údajů, se

najednou stali experty na statistiky a buďto vymýšleli důvody, proč je studie špatně zpracovaná (přičemž používali opravdu špatné argumenty) nebo naopak zamlčovali námi přiznané nedostatky analýzy. Tak to ale asi ve světě chodí, stejně jako je každý Čech expert na hokej, fotbal, Rusko nebo covid. Vědecké analýzy prostě mnozí používají jako kyj a nikoli jako snahu o pochopení světa. Ale myslím, že rolí vědy je právě analyzovat data, interpretovat je a srozumitelně je podat. A to zejména ohledně otázek, které jsou kontroverzní (byť se člověku přirozeně do konfliktu nechce). Rozsáhlé reakce na dezinterpretace výsledků – pokud se na ní vědec nepodílí – už je vně toho, co vědec může ovlivnit a na co má čas a energii.

Já jsem o tom četl mnoho článků na různých serverech. Reakce těchto redaktorů byly často kritické. Negativní emoce vyvolalo především zjištění, že pouze 37 % prokázaných pachatelů znásilnění skončí ve vězení.

Této emoci rozumím. Kdokoli, kdo tento údaj považuje za problém (samotná prezentace problému tímto způsobem je také problematická, ale o tom jindy), musí následně zjišťovat, proč tomu tak je. Je to proto, že soudy „nevěří“ na znásilnění a „nevidí modřiny na duši“ oproti fyzickým modřinám, tedy protože znevažují znásilnění a jeho dopady? Můj výzkum právě ukázal, že tomu tak (nejspíše) není. Zohledníme-li trestní minulost a seřadíme-li trestné činy podle toho, jak závažné je vnímají soudy (skrže míru uvěznění), pak znásilnění není trestáno mírněji než žádný jiný trestný čin – vyjma vraždy. Toto zjištění vede k tomu, že důvody se musí hledat jinde – třeba u zásadní role trestní minulosti, velmi častého užívání podmíněného trestu odnětí svobody, nebo i u příliš vysokých trestních sazeb.

Takový pohled je ale výrazně komplexnější, nejednoznačný a až technicistní. Myslím, že hodně lidí to nechce slyšet, protože to boří jejich zjednodušený narativ o zlu a dobru. Život a problémy, se kterými se setkáváme, jsou ale často spíše v odstínech šedi. Právě zjednodušené či nepřesné narativy ale nejen komplikují diskuzi, ale mohou vést i k nevyřešení původního problému a způsobení nových problémů: Když přijmeme určitou změnu, která reaguje na tyto problémy, můžeme tím nakonec nejen způsobit mnoho zbytečných obtíží a problémů, ale původní problém nemusí být vyřešen. Někdy ale člověk může problém i zbytečně komplikovat. Vyvážení sdělení je náročné. Přijde mi dobré zmínit, že v této oblasti někdy dělá chybu asi každý z nás. Obecně mám pak dojem, že se mluví málo o tom, že chybujeme. Ale kdo hlavně nechce udělat nic špatně nebo něco zkazit, tak se nic moc nenaučí a neudělá ani moc dobrého.

Tyto rozporuplné reakce jsou jedna věc. Máte také zpětné vazby od svých kolegů z praxe, kteří data využívají?

Myslím, že obecně praktikujícím právníkům takováto studie může poskytnout jiný pohled, než na jaký jsou zvyklí, jelikož se setkávají jen s určitým okruhem lidí či výsekem případů. A přesně takovou zpětnou vazbu od některých praktiků mám. Advokáti se tak běžně setkávají s klienty, kteří je z nějakého důvodu vyhledávají (a mají peníze), soudce zná případy v rámci jednoho okresu nebo výsek pachatelů, kteří se odvolávají či podávají dovolání. Každý praktik má tedy jen částečný vhled do systému, což může vést k tomu, že nevnímá celý kontext.

Krásnou ukázkou toho, že i když někdo zastupuje, žaluje nebo soudí tisíce případů, tak nemusí rozumět celku, je příklad ze Spojených států. V roce 1936 jeden časopis zaslal svým odběratelům, majitelům aut a osobám v telefonním seznamu dotaz, koho budou volit v prezidentských volbách. Dostali přes dva miliony odpovědí a chlubili se, že velmi detailně předpoví volby, které měl přehledně vyhrát Alf Landon. Volby dopadly přesně opačně – zvítězil Franklin D. Roosevelt.

Pokud někdo mluví jen na základě své zkušenosti, často není schopen poskytnout celkový obraz praxe. To mnohdy dokážou právě akademici, kteří mají metodologické vzdělání a jsou tak schopni zachytit a popsat praxi prostřednictvím analýz. Někdy ale my akademici můžeme mít dojem, že

rozumíme víc věcem, než kterým reálně rozumíme. A od akademiků dále nechceme návod, jak nejlépe postupovat v jednom konkrétním případě. Je možné to přirovnat ke covidu. Léčili praktici, ale návrhy obecnějších opatření činili jiní – třeba experti na modelování hrozby nebo dokonce i bývalý ředitel České spořitelny, který slavně přišel s matematickým modelem, když ti, kteří přijít měli, nepřišli.

Pokud se podíváme na Vaše další výzkumné projekty, tak můžeme zmínit projekt *Podmíněné tresty odnětí svobody: Terra incognita* financovaný Grantovou agenturou ČR, který jste ukončil loni. Co je jeho výsledkem?

Na podzim vyjde česká monografie o všech aspektech podmíněného trestu, ve které se nejen detailně zabýváme historií, vývojem, interpretací dnešních ustanovení, rozhodovací praxí soudů – jak skrze analýzu rozhodnutí, tak skrze rozhovory, ale i dokumentujeme nedostatky podmíněného trestu a systému trestů obecně (proč podmíněný trest nemůže fungovat) a možnosti, jak by mohl vypadat jinak. Dokončujeme knihu o podmíněných trestech v postkomunistických zemích, která zahrnuje osm zemí. Vydali jsme také vícero článků a několik dalších je v recenzním řízení. Byly to zajímavé tři roky.

Od začátku roku 2023 působil jako post doktorand v Nizozemí na Univerzitě v Leidenu, kde budete do podzimu 2024. Jak zde trávíte čas?

Převážně bádám – studuji efektivitu podmíněného trestu odnětí svobody, tedy zda hrozba trestem odradí pachatele od páchaní další trestné činnosti. Užívám si i možnosti otevřít nová výzkumná témata, která vzejdou třeba z diskuzí u kávy, respektive v mém případě u čaje. Obecně mi zahraniční pobyt přijde velmi prospěšný – člověk zjistí, jak a co jinde (ne)funguje, naváže nové vztahy a vystaví se obecně jiné pracovní i akademické kultuře. Je prostě zajímavé porovnávat různá prostředí.

Abych to uvedl na velmi konkrétním příkladu. V současné době pražská fakulta pracuje na revitalizaci prostor. Prostory leidenské právnické fakulty jsou nově rekonstruované, nádherné a hlavně funkční. Prostory jsou navrženy tak, aby se lidé přirozeně potkávali, aniž by se rušili – takto jsme právě vymysleli jeden projekt. Vzniklo také několik místností, kde se realizují schůzky či konzultace, takže osoby sedící spolu v jedné místnosti se neruší. Víceero míst se sdílí – ti, kteří jsou na fakultě jednou za čas, si vždy najdou volné místo, a lidem nevádí, když si někdo sedne na jejich místo, když zrovna nejsou v práci. Holandský důraz na efektivitu, ale i na otevřenost – přibližně 50 lidí spolu sdílí své kalendáře, což usnadňuje nejrůznější plánování (byť někteří jen sdílejí, zda mají čas či nemají). Uvědomil jsem si zde, jak je prostředí důležité pro práci. A ano, ne vše je přenositelné. Ale něco je a další věci jsou inspirativní alespoň na obecné rovině (a jiné zase člověk chce zachovat např. to, že místní menza točí skoro každý týden to samé jedno teplé jídlo mi opravdu nevyhovuje).

Jak jste se k této příležitosti dostal a proč zrovna Leiden?

Jak jsem řekl, vnímám za podstatné, aby člověk po doktorátu někam vyjel. Tak jsem si podal přihlášku o projekt (a o dva roky a dva neúspěchy později) jsem jel. Leidenská právnická fakulta patří v kontinentální Evropě k nejlepším a v kriminologii je nejlepší. Byl jsem zde v roce 2018 na dva měsíce a nadchlo mne prostředí i kolegové, tak jsem zde chtěl pobýt delší dobu. Na institutu pro trestní právo a kriminologii pracuje přibližně padesát osob, přičemž mi přijde podnětné i to, jak dobře spolu žijí trestní právníci a kriminologové. Na různých jiných pracovištích po Evropě jsem zaznamenal rivalitu či neochotu spolupracovat, což mi přijde škoda, protože se tím obě strany navzájem ochuzují. Ale spolupráce je možná jen tam, kde se lidé vnímají jako sobě rovní. A to zde vnímám. A obecně je Leiden krásné město – jedno z nejhezčích v Nizozemí.

Moc Vám děkuji za rozhovor.

Děkuji za pozvání a za možnost mluvit o výzkumu, to vědce nikdy nepřestane bavit.

Rozhovor vedl BcA. Pavel Nesit z oddělení komunikace a vnějších vztahů

<https://www.prf.cuni.cz/aktuality/rozhovor-s-dr-jakubem-drapalem-o-primerenych-trestech-zjednodusenych-narativech-ohledne>